

*Клім С. І.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ДИТИНИ

Анотація. Статтю присвячено комплексному аналізу міжнародних договорів та національного законодавства у сфері процесуального права. Робиться висновок про наявність загальних і спеціальних процесуальних прав дитини. Виокремлюються принципи здійснення цивільного судочинства за участю дитини.

Ключові слова: процесуальні права дитини, національне законодавство, міжнародні договори, цивільне судочинство.

Постановка проблеми. Сьогодні розвиток правової реальності свідчить про неухильний вплив постулатів міжнародного права на формування і становлення національного законодавства в усіх сферах суспільного життя. Такий максимум постановки питання еволюції права обумовлений необхідністю кооперації членів міжнародного співтовариства з метою затвердження мірила мінімальних стандартів нормативної регламентації, одним із пріоритетних орієнтирів якої є права дитини.

Більшість міжнародних договорів, які закріплюють права дитини, визнають її унікальне становище в суспільстві, що потребує додаткової уваги з боку законодавця. Не є винятком і процесуальні права. Аргументованим свідченням даного підходу було прийняття 21 травня 2009 року Закону № 1397-VI, який вніс зміни до Цивільного процесуального кодексу України, закріпивши банкетну статтю 27-1 «Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи» з посиланням на детальну регламентацію процесуальних прав дитини міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. На перший погляд зазначена новела процесуального законодавства повинна була встановити додаткові гарантії здійснення прав дитини в судовому процесі, однак якісного стрибка в забезпеченні прав малолітніх не сталося. Чинниками складеної ситуації є декілька факторів: по-перше, відсутність чіткого закріплення переліку прав дитини під час розгляду й вирішення справи призвела до поліінтерпретації положень міжнародних договорів із боку правозастосовців, по-друге, незважаючи на наявність достатньо «давнішого» закону, на сьогоднішній день немає ґрунтовних досліджень як процесуалістів, так і міжнародників у даній сфері. Існуючі труди М.І. Авдеєнко, Ж.К. Ананьєвої, М.В. Антокольської, Ю.Ф. Беспалова, А.Т. Боннера, М.А. Гурвіча, С.М. Ворожейкіна, В.І. Даніліна, А.А. Добровольського, І.В. Решетнікової, І.І. Лукашука, Е.С. Кривчикової, Т.А. Титової, Г.І. Тункіна та інших учених мають фрагментарний характер і присвячені окремим аспектам захисту прав дитини.

Формулювання мети статті. Тому актуальним залишається нагальний аналіз діючих міжнародних договорів, сімейного та процесуального законодавства України з метою виокремлення прав, якими дитина повинна бути «озброєна» під час вирішення її долі судовими інстанціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зацентруємо увагу на тому, що процесуальні права дитини в даній статті розглядаються в контексті вирішення справ у порядку цивільного судочинства. Звичайно, науковці, праці яких присвячені ювенальній юстиції, наголошують на потребі запровадження ряду інституцій, покликаних здійснювати ефективний захист усіх прав дітей. Зокрема, полярність поглядів простягається від необхідності формування ювенальних судів, до компетенції яких будуть включені категорії справ щодо скоєних правопорушень малолітніми й неповнолітніми, до впровадження так званих сімейних судів, що розглядатимуть комплексно всі питання сімейних, цивільних, кримінальних справ щодо дитини. На думку С.Б. Мельникової, ідея створення сімейного суду відображає прагнення віднести всі питання, що стосуються підлітка-правопорушника, який потребує «турботи, контролю й захисту», до юрисдикції одного певного судового органу. Цей орган повинен розглядати не лише питання, що стосуються правопорушення, вчиненого підлітком, а й усі ті, що виникають у судовому процесі у зв'язку з учиненим правопорушенням (опіка, піклування, санкції щодо батьків, суперечки про майно тощо) [1, с. 102]. Однак на сьогоднішній день дана ідея знайшла своє відображення лише на сторінках наукових праць, які, можливо, справлять вплив у подальшому на їх законодавче оформлення, тому розгляд процесуальних прав дитини зосереджений на діяльності судів загальної юрисдикції, до компетенції яких входить вирішення «приватних» справ, і, відповідно, на цивільно-процесуальному законодавстві України.

Отже, стаття 27-1 ЦПК України закріплює наступне: «Під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених статтею 27 цього Кодексу, малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права: 1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку й отримувати його допомогу у висловленні такої думки; 2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; 3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [2]. Серед міжнародних договорів, присвячених даній проблематиці, центральне місце посідають Конвенція про права дитини 1989 року (Україна приєдналася до неї в 1991 році) та Європейська конвенція про здійснення прав 1996 року (в Україні набула чинності у 2007 році). На даному етапі підкреслимо, що Конвенція про права дитини встановлює *загальні принципи здійснення прав дитини*, в тому числі і процесуальних, в той час як Європейська конвенція про здійснення прав дітей упроваджує *мінімальні стандарти саме процесуальних прав дитини* шляхом встановлення їх переліку.

Почнемо із принципів здійснення правосуддя за участю дітей. Стаття 2 Конвенції про права дитини проголошує,

що держави-учасниці поважають і забезпечують усі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я й народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів або інших членів сім'ї [3]. Аналогічно *принцип недискримінації* сформульований і в пункті 1 статті 2, статті 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, у статті 14 Європейської конвенції про права людини, у статті 5 ЦПК України.

Другим принципом здійснення правосуддя за участю дитини є *принцип найбільшого забезпечення інтересів дитини*. Так, стаття 3 Конвенції про права дитини встановлює: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [3]. Сімейний кодекс України у статті 7 формулює необхідність регулювання сімейних відносин із максимально можливим урахуванням інтересів дитини [4]. Своє логічне продовження принцип найкращого забезпечення прав дитини знаходить у праві дитини на життя, виживання й розвиток (стаття 6 Конвенції). І насамкінець, *принцип поваги права дитини бути заслуханою* є наріжним каменем у здійсненні процесуальних прав. Зокрема, стаття 12 Конвенції закріплює: «Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю» [3]. Із цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. Тим не менш, даний принцип не зводиться до абсолютного права дитини на самовизначення, а лише підкреслює обов'язок судових інстанцій враховувати думку дитини під час ухвалення рішення у справі.

Таким чином, принципами здійснення правосуддя за участю дитини є наступні: принцип недискримінації, принцип найкращого врахування інтересів дитини (який включає право дитини на життя, виживання й розвиток), принцип поваги права дитини бути заслуханою (який водночас реалізується у праві дитини на висловлення власної думки).

Проводячи порівняльний аналіз Європейської конвенції та Цивільного процесуального кодексу України, не можна не помітити, що український законодавець продублював процесуальні права дитини, закріплені в Конвенції. Зокрема, змістовно Глава 2 «Процесуальні заходи щодо підтримки здійснення прав дітей» Конвенції структурована на декілька частин, які присвячені безпосередньо процесуальним правам дитини, ролі суду і представників, що цілком відповідає частинам статті 27-1 ЦПК України. Якщо ЦПК України закріплює лише право висловлювати свою думку (особисто або через представника), право на отримання допомоги у висловленні своєї думки, право на отримання інформації про судовий розгляд,

то Європейська конвенція виокремлює додатково такі права: право бути поінформованою про можливі наслідки реалізації своїх думок та про можливі наслідки будь-якого рішення; право клопотати про призначення спеціального представника (коли внутрішнє законодавство позбавляє суб'єктів батьківської відповідальності права представляти дитину в результаті виникнення в них конфлікту інтересів з останньою); право призначити свого представника; право здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі [5].

Таким чином, дитина, яка має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється як *загальними*, так і *спеціальними* правами. До загальних прав відносяться права осіб, які беруть участь у справі (стаття 27 ЦПК України); спеціальні права закріплені міжнародними договорами та цивільним процесуальним законодавством України.

Насамкінець зауважимо що, важливим аспектом визначення процесуальних прав дитини є встановлення кола осіб і категорії справ, на які поширюється дія статті 27-1 ЦПК України та положень міжнародних договорів. Постановка даного питання обумовлена, по-перше, пунктом 1 статті 1 Європейської конвенції, що встановлює застосування Конвенції до дітей, які не досягли 18-річного віку (нагадаємо, що згідно зі статтею 29 ЦПК України особа може набути повної цивільної процесуальної дієздатності у випадку емансипації, відповідно, виникає питання щодо наявності в зазначених осіб спеціальних процесуальних прав дитини; на нашу думку, дана колізія положень міжнародного договору й національного законодавства з урахуванням пункту 5 статті 8 ЦПК України, статті 9 Конституції України повинна бути вирішена на користь дії міжнародного договору, внаслідок чого особи до досягнення ними 18-річного віку, незалежно від факту набуття повної цивільної процесуальної дієздатності, володіють як загальними, так і спеціальними процесуальними правами дитини); по-друге, пунктом 4 статті 1 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, яка закріплює, що кожна держава під час підписання або передачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про ратифікацію, прийняття, затвердження чи приєднання в заяві на ім'я Генерального секретаря Ради Європи визначає щонайменше три категорії сімейних справ, які розглядаються судовим органом і до яких повинна застосовуватися ця Конвенція.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» дія цієї Конвенції поширюється на розгляд судами справ, що стосуються наступного: усиновлення дитини; встановлення опіки, піклування над дитиною; визначення місця проживання дитини; позбавлення або оспорування батьківських прав; інших питань про відносини між батьками й дитиною; будь-яких інших питань, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (в тому числі її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном) [5]. Виходячи з того, що законодавець закріпив невичерпний перелік справ, до яких має застосовуватися Конвенція, можна констатувати наявність загальних і спеціальних процесуальних прав у дитини під час розгляду справ щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин.

Висновки. Підводячи підсумок даного дослідження, необхідно зазначити наступне. По-перше, під час розгляду справ у порядку цивільного судочинства за участю дитини судові органи

повинні керуватися принципами, що закріплені в Конвенції про права дитини 1989 року. По-друге, аналіз постулатів міжнародних договорів і цивільного процесуального законодавства свідчить про можливість виокремлення загальних та спеціальних процесуальних прав дитини. По-третє, наявність спеціальних процесуальних прав дитини в особи залежить від вікового та предметного критерію. Виокремлення спеціальних прав дитини вимагає ґрунтовного дослідження їх змісту, що є перспективним орієнтиром для подальших досліджень.

Література:

1. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учеб. пособие. – М. : Дело, 2000. – 272 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-42. – С. 492.
3. Конвенція про права дитини // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 13. – С. 145.
4. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – С. 135.
5. Європейська конвенція про здійснення прав дітей // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 41. – С. 354.

Клим С. И. Международно-правовые стандарты осуществления процессуальных прав ребенка

Аннотация. Статья посвящена комплексному анализу международных договоров и национального законодательства в сфере процессуального права. Делается вывод о наличии общих и специальных процессуальных прав ребенка. Выделяются принципы осуществления гражданского судопроизводства с участием ребенка.

Ключевые слова: процессуальные права ребенка, национальное законодательство, международные договоры, гражданское судопроизводство.

Klim S. International legal standards of procedural child rights

Summary. This article is devoted to comprehensive analysis of international agreements and national legislation on procedural law. It is concluded that the child have general and specific procedural rights. The author distinguishes principles of civil proceedings involving the child.

Key words: procedural rights of a child, national legislation, international agreements, civil litigation.